

ks. Stanisław Labendowicz

Dydaktyczne zasady nauczania w katechezie

Zasady to inaczej ogólne normy postępowania dydaktycznego, które określają jak wcielać w życie cele dydaktyczne. Pomagają one we właściwym stosowaniu metod i pomocy dydaktycznych. Konieczna jest ich znajomość, a tym samym umiejętne i właściwe wykorzystanie, aby proces nauczania przebiegał nie tylko prawidłowo, ale i owocnie. Jak nauczanie każdego przedmiotu ma swą specyfikę oraz własną dydaktykę, tak też i nauczanie katechetyczne posiada swoją specyfikę i własne zasady wynikające z zadań samej katechezy. W tym kontekście słusznym wydaje się mówienie o zasadach dydaktycznych i zasadach teologicznych w katechezie. Ogólnie mówiąc, zasady nauczania są normami postępowania i określają, jak należy realizować cele kształcenia. Wskazując na przydatność dydaktycznych zasad nauczania w katechezie, trzeba jasno powiedzieć, że brak ich znajomości może obniżyć skuteczność pracy katechety. Nie można jednak mechanicznie przenosić wskazań dydaktycznych do katechezy. Trzeba zawsze mieć na uwadze jej specyfikę, jej właściwe cele i zadania, a przede wszystkim jej osobowy – dialogiczny charakter. Katecheza ma być spotkaniem osób: Boga i człowieka, rzeczywistości Boskiej i ludzkiej. Zatem, aby osiągnąć cele

postawione przed katechezą, a więc „doprowadzić do dojrzałości wiarę już zrodzoną w duszy i ukształtować prawdziwego ucznia Chrystusa przez pogłębione i bardziej uporządkowane poznanie Osoby i nauki Chrystusa naszego Pana” (CT 1), należy uaktywnić katechizowanych. Zasady dydaktyczne wnoszą owocny wkład do rozwoju katechezy, wskazując najbardziej skuteczne drogi zrozumienia i wyrażenia orędzia. „Młodzi nie mogą więc być uważani tylko za przedmiot katechezy, ale za czynny podmiot, aktywnych uczestników ewangelizacji i twórców społecznej odnowy” (DOK 183).

1. Zasada pogłębienia

Zasada pogłębienia jest jedną z najwcześniej sformułowanych reguł postępowania dydaktycznego, a jej powstanie jest efektem sprzeciwu wobec wszelkiego rodzaju werbalizmu w procesie nauczania. Zwolennikami tej zasady byli: F. Bacon i W. Ratke. W. Ratke sformułował i nadał jej następujące brzmienie: „Naprzód rzecz poznana na niej samej, potem dopiero mówienie o rzeczy”¹. W ten sposób ukazał związek nauczania przez bezpośredni kontakt z rzeczywistością. Jednak pełne brzmienie tej zasady nadał J.A. Komeński, który nazwał ją

¹ Cyt. za: B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 190.

„złotą zasadą”. To właśnie on ją rozwinął i zastosował, uważając, że „ludzi trzeba uczyć w granicach możliwie najszerszych, nie z książek czerpać mądrość, ale z nieba, ziemi, z dębów i buków”², aby poznawali same rzeczy, a nie „cudze spostrzeżenia”³. Zasada ta akcentuje wielozmysłowy kontakt ucznia z poznawaną rzeczywistością. Powoduje powstawanie w świadomości ucznia obrazu zjawisk w postaci spostrzeżeń i wyobrażeń. Wrażenia te mogą być wzrokowe, smakowe, dotykowe czy słuchowe.

Zasada pogładowości domaga się aktywizowania uczniów intelektualnie, emocjonalnie a nawet praktycznie. Podstawą tej zasady nauczania jest pogładowość, która opiera się nie tylko na prostych spostrzeżeniach, ale na procesie obserwacji, który pozwala dochodzić do sądów mających być odpowiedzią na postawione sobie przez obserwatora pytanie. Najbardziej uznana forma pogładowości to pogładowość bezpośrednia, gdy posługujemy się konkretnym przedmiotem oraz pogładowość pośrednia, kiedy to posługujemy się np. obrazem, rysunkiem, schematem. Pogładowość może występować w procesie dydaktycznym w dwojakiej postaci. Najczęściej stosuje się pogładowość ilustratywną, przeważnie w podającym toku nauczania poprzez kojarzenie rzeczy i słów. Polega ona na pokazywaniu uczniom modeli lub rysunkowych przedstawień, co wiąże się z mniejszą lub większą biernością uczniów. Większą wartość dydaktyczną ma pogładowość operatywna, czynna, która

nie ogranicza się do pokazu, lecz opiera się na działaniu samych uczniów. Występuje ona wówczas, gdy uczniowie tworzą modele lub sami prowadzą obserwacje. W przypadku, gdy uczniowie nie znają zjawisk materialnych w ich naturalnym przebiegu, zasada pogładowości pozwala na uzupełnienie znajomości konkretnej rzeczywistości przez środki zastępcze, takie jak: okazy, modele, obrazy, filmy⁴.

Podstawowym sposobem realizacji zasady pogładowości jest obserwacja. Pełne wykorzystanie walorów poznawczych obserwacji następuje wówczas, gdy spełnia następujące warunki:

- uczniowie muszą być nastawieni na obserwację określonego zjawiska przez podanie jej celu i zadań, jak też planu prowadzenia obserwacji;
- powinna być wnikliwa, wyczerpująca i zmierzająca do odkrycia związków i zależności między zjawiskami;
- wyniki są lepsze, gdy uczniowie prowadzą odpowiednie notatki z obserwacji⁵.

Zasada pogładowości wyzwala w uczniu aktywność sensomotoryczną związaną z poznawaniem przedmiotów i zjawisk, a realizującą się poprzez demonstrowanie okazów, modeli, wykresów, tabel, organizowania ćwiczeń, eksperymentów. W. Kubik przestrzega przed uproszczonym i powierzchownym rozumieniem zasady pogładowości w katechezie i sprowadzeniem jej do kontaktu z przedmiotem i obrazem. Chcąc poprawnie posługiwać się tą zasadą, należy umożliwić katechizowanemu obserwację, która ułatwiałaby wszechstronne myślenie prowadzą-

² J. A. Komeński, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956, s. 161.

³ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1995, s. 141.

⁴ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 2003, s. 183; J. Szpet, *Lekcje religii szkołą wiary*, Poznań 1996, s. 104.

⁵ Por. W. Zaczyński, *Dydaktyka*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. M. Godlewski, S. Krawcewicz, T. Wujek, Warszawa 1974, s. 239-400; F. Bereźnicki, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2004, s. 240.

ce do działania. Pełny wymiar istnieje wtedy tylko, gdy aktywizuje uczniów zarówno intelektualnie, emocjonalnie jak i praktycznie ku działaniu. Uczniowie powinni „obserwować”, odkrywać i oceniać postępowanie swoje lub innych w świetle nauki Chrystusa i przyjąć dane wartości za swoje oraz wprowadzić je w czyn. Uproszczenie zasady pogłębienia, jak również niewłaściwe jej wykorzystanie nie sprzyja podawaniu prawd absolutnych, lecz stwarza niebezpieczeństwo błędnego rozumienia prawd objawionych. Poprawne posługiwanie się zasadą polega na umożliwieniu katechizowanym obserwacji, która ułatwia wszechstronne myślenie prowadzące do działania. Dlatego też zasady pogłębienia należy szczególnie zaniechać, przybliżając Boga Ojca, Ducha Świętego, aniołów przy pomocy obrazów. Obrazy w tym wypadku nie są adekwatnym odzwierciedleniem rzeczywistości. Katecheta, biorąc pod uwagę wymienione uwarunkowania, powinien pamiętać, że uczniowie w młodszym wieku szkolnym charakteryzują się myśleniem konkretno-obrazowym i bardziej przemawiają do nich konkretne przedmioty, obrazy, zdjęcia niż samo tylko słowo. Natomiast w starszych klasach uczniowie mogą przenosić operacje myślowe związane z działaniem na przedmiotach na sfery wyobrażeń i pojęć. Należy także pamiętać, że logiczne operacje myślowe powinny być wzmocnione za pomocą symboli i znaków, rysunków, map.

2. Zasada przystępności

Zasada przystępności nazywana jest także zasadą stopniowania trudności, należy do najbardziej popularnych zasad, a jej pojmowanie w ciągu ostatnich trzystu lat prawie się nie zmieniło. Do jej popularyzacji przyczynił się J.A. Komeński, który postulował, aby nauka była łatwa i przyjemna, a więc przystępna i pociągająca. Natomiast w toku nauczania należy

postępować od znanego do nieznanego, od tego, co bliskie, do tego, co dalsze. Zasada przystępności bierze pod uwagę rozwój dziecka. Szczególne uznanie zdobył sobie podział faz rozwojowych, jakie wyróżnił J. Piaget. Znajomość faz rozwojowych oraz osobisty kontakt z każdym uczniem umożliwią nauczycielowi właściwe dobranie metod pracy i środków oraz właściwe wykorzystanie tych możliwości, które istnieją na danym etapie rozwoju umysłowego. Szczególnie ważna jest znajomość różnic pomiędzy uczniami, różnic w postępkach, temperamencie, w tempie uczenia się. Trzeba po prostu poznać nastawienie i motywację każdego ucznia do uczenia się. Również W. Okoń i T. Lewowicki uważają, że pełniejsze pojmowanie zasady przystępności opiera się na występujących w procesie kształcenia prawidłowościach psychologicznych, które dotyczą faz rozwoju psychicznego dzieci, młodzieży i dorosłych, jak również różnic indywidualnych, które występują w każdej fazie rozwojowej. Stosowanie tej zasady wymaga od nauczyciela uwzględniania właściwości rozwojowych uczniów, albowiem tylko wtedy materiał nauczania będzie dla uczniów przystępny, jeśli zakres i jakość tego materiału będzie dostosowana do ich rozwoju. Jest to jedna z fundamentalnych norm metodycznie poprawnej pracy nauczyciela z uczniami, bowiem podstawowym warunkiem aktywności uczniów jest uwzględnienie przez nauczyciela ich indywidualnych i psychofizycznych możliwości. Zasada ta określa konieczność dostosowania materiału nauczania, metod kształcenia i środków dydaktycznych do poziomu rozwoju i możliwości fizycznych uczniów, dzięki czemu opanowują oni wiadomości i umiejętności. Dlatego też nauczyciel powinien poznać możliwości dzieci i młodzieży, a jednocześnie wymagać wysiłku niezbędnego dla ich rozwoju i postępów. Konieczne jest bowiem

dostosowanie ilości i jakości treści oraz metod nauczania do intelektualnych i fizycznych możliwości uczniów⁶.

Zasada przystępności uwzględnia treść i stopień trudności, dlatego też, podając nowe treści nauczania, trzeba brać pod uwagę, do kogo są one kierowane oraz w jakim stopniu zostaną przyswojone przez słuchającego. Treść powinna nawiązywać do wiadomości już posiadanych przez ucznia, a także uwzględniać poziom jego rozwoju. Wiadomości przekazywane uczniowi, oprócz samej jakości treści, mają także swoją ilość. Ilość treści to różnego rodzaju szczegóły i stopień trudności w przyswajaniu. Zasada przystępności nazywana jest także zasadą stopniowania trudności. Wynika z niej szereg reguł dydaktycznych decydujących o skuteczności procesu nauczania. Stopniowanie trudności polega na przechodzeniu w nauczaniu od tego, co bliskie, do tego, co dalsze; od łatwiejszego do trudniejszego; od znanego do nieznanego. Przechodzenie od bliskiego do tego, co dalekie wiąże się z doświadczeniem uczniów i przemawia do wyobraźni, a szczególnie odwołuje się do doświadczeń dziecka z najbliższego otoczenia, aby później przenieść na nowo treści dotychczas nieznanne. Przechodzenie od łatwiejszego do trudniejszego wskazuje na trud poszukiwawczy uczniów i katechety. Niezmiernie ważne jest tu zorientowanie katechety w poziomie rozwoju uczniów i dochodzenie do nowych treści przez stopniowanie trudności przy zaangażowaniu wszystkich

uczniów. Wówczas istnieje szansa, że materiał ten stanie się własnością ucznia i łatwiej przechodzi do fazy pojęć, wniosków i uogólnień⁷.

Zasada przystępności wymaga zatem uwzględnienia różnic indywidualnych wśród uczniów, odpowiedniego tempa pracy i stopnia trudności. „Nieprzestrzeganie reguł indywidualizacji treści i tempa uczenia się wywiera niekorzystny wpływ na postępy w nauce uczniów słabszych (...). Uczniom zdolnym uniemożliwia uzyskanie optymalnych wyników, a w efekcie hamuje ich pełny rozwój”⁸. Warunkiem podstawowym omawianej zasady i decydującym o powodzeniu katechezy jest znajomość uczniów. Poznanie ich pozwala określić rzeczywisty zasób wiedzy i umiejętności, na których należy budować dalszy rozwój. Przyjmuje się tu jako regułę indywidualizację w nauczaniu, czyli dostosowanie sposobu nauczania do poziomu intelektualnego uczniów. Przedstawione reguły oddziaływania dydaktycznego przy zasadzie stopniowania trudności pozwolą katechecie właściwie współpracować z uczniami o różnym poziomie wiedzy i rozwoju. Nauczyciel – katecheta musi się zatem liczyć z różnymi prawidłowościami związanymi z fazami rozwoju człowieka, jeśli chce skutecznie zorganizować proces dydaktyczny⁹.

3. Zasada systematyczności

Zasada systematyczności w kształceniu podkreśla konieczność realizacji procesu nauczania-uczenia się

---

⁶ Por. Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 145; W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 186; F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 241.

⁷ Por. W. Okoń, *Wychowanie umysłowe*, w: *Pedagogika*, red. B. Suchodolski, Warszawa 1982, s. 346-347; B. Twardzicki, *Katechetyka formalna w służbie wiary*, *Przemyśl* 2003, s. 177; T. Panuś, *Zasady dydaktyczne w procesie katechetycznym*, w: *Dydaktyka katechezy*, red. J. Stala, Tarnów 2004, cz. I, s. 151.

⁸ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 145.

⁹ Por. W. Kubik, *Zasady dydaktyczne w katechezie młodzieży*, w: *Abyśmy podtrzymywali nadzieję. Księga jubileuszowa ku czci ks. prof. R. Murawskiego SDB*, red. P. Tomasiak, Warszawa 2005, s. 204.

w ściśle logicznym porządku i odnosi się do pracy nauczyciela i uczniów. Nauczyciel powinien konsekwentnie kierować pracą uczniów w celu opanowania przez nich wiedzy i umiejętności. Uczeń zaś w procesie uczenia się powinien systematycznie przyswajać wiadomości i umiejętności oraz systematycznie je utrzymywać¹⁰. Zasada systematyczności jest ważnym warunkiem zapewniającym świadomy udział uczniów w procesie nauczania. „Proces ten, złożony z łańcucha ściśle ze sobą powiązanych i warunkujących się wzajemnie aktów, przebiega tym płynniej i zapewnia tym lepsze wyniki, im mniej występuje w nim przerw i dezorganizujących go czynności”¹¹. Charakterystyczna przy zasadzie systematyczności ciągłość i płynność czynności dydaktycznych, która odznacza się pewną rytmiką, dotyczy wszystkich uczestników katechezy. Obejmuje cały program nauczania oraz proces nauczania i uczenia się. Systematyczność realizuje się w planowaniu czynności dydaktycznych, w ich realizacji i w kontroli wyników. Zasada systematyczności wynika z postulatu organizacji pracy i znajduje zastosowanie w każdej działalności. W praktyce realizuje się ją przez uporządkowanie materiału nauczania, aby tworzył on pełną całość i nie było w nim niepotrzebnych powtórzeń.

Systematyczność jest istotnym czynnikiem ułatwiającym gromadzenie wiedzy. Jeżeli stanowi pewien jednolity układ, mówimy o wiedzy systematycznej. Jest ona powiązana stosunkami przyczynowymi, logicznymi oraz nadrzędnymi i podrzędnymi. Do istoty

zasady systematyczności należy podawanie materiału nauczania we właściwej kolejności. Równocześnie trzeba ciągle nawiązywać do uprzedniej wiedzy ucznia i podzielić materiał na określone części, które należy wiązać w całość. Ważne jest także podkreślanie tematów i problemów zasadniczych. Trzeba również dbać o systematyczne opanowywanie wiedzy i zdobywanie umiejętności przez uczniów¹².

Zasada systematyczności realizuje się w procesie nauczania i wymaga ciągłości w nauczaniu, logicznego toku rozumowania oraz dostosowania toku poznania rzeczy i zjawisk do specyficznych właściwości przedmiotu. Całość podawanej wiedzy uporządkowana jest w programie nauczania, który stara się systematycznie uprzystępniać ją uczniowi. W dydaktyce wyróżnia się trzy podstawowe układy treści programowych:

1) układ liniowy – uczniowie tylko raz poznają dany materiał. Jest on uporządkowany według następstwa rzeczowego lub logicznego. Nowa partia materiału bazuje na wcześniej podanym materiale;

2) układ koncentryczny – uczniowie analizują dany materiał kilka razy – w młodszym wieku szkolnym tylko pewne elementy, natomiast w starszym wieku wiedzę już poszerzoną;

3) układ spiralny – to wielokrotne powracanie do tego samego materiału, ale na coraz to wyższym poziomie operacji logicznych i metodologicznych¹³.

Zasada systematyczności zakłada rytmiczność w pracy oraz skrupulatność w spełnianiu obowiązków

¹⁰ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 242.

¹¹ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 150.

¹² Por. B. Dobrowolska, *Podstawowe zagadnienia pedagogiki, w: Podstawy psychologii, pedagogiki i socjologii*, red. Z. Putkiewicz, B. Dobrowolska, T. Kukołowicz, Warszawa 1987, s. 269; J. Mastalski, *Zasady edukacyjne w katechezie*, Kraków 2002, s. 47-48; T. Panuś, *Zasady dydaktyczne...*, s. 153.

¹³ Por. W. Zaczyński, *Dydaktyka...*, s. 384-385; W. Okoń, *Wychowanie...*, s. 342.

przez nauczycieli i przez uczniów. Podsumowując, należy stwierdzić, że istota tej zasady polega na systematyczności układu treści nauczania oraz na logicznym i systematycznym jej przekazywaniu, a także na przyswajaniu i utrwalaniu jej przez uczniów.

4. Zasada trwałości wiedzy uczniów

Zasada trwałości wiedzy wskazuje na potrzebę takiego organizowania przez nauczyciela procesu kształcenia, jaki umożliwi uczniom gruntowne opanowanie zasadniczego materiału nauczania tak, że będą oni w stanie zawsze odtworzyć go z pamięci i posługiwać się nim zarówno dla celów szkolnych, jak i pozaszkolnych. W dążeniu do trwałości wiedzy proces nauczania-uczenia się powinien przebiegać zgodnie z jego prawidłowościami, a przede wszystkim respektować wszystkie zasady kształcenia. Ważną sprawą jest stosowanie różnorodnych metod i środków, odpowiednie utrwalanie i powtarzanie oraz pozytywny stosunek ucznia do materiału¹⁴. Uczniowie podczas lekcji zdobywają wiadomości, umiejętności i nawyki. Aby zdobyte wiadomości zostały zachowane, należy je utrwalić. Zasada trwałości wymaga od nauczyciela stosowania takich metod i środków, dzięki którym „wiadomości i umiejętności uczniów będą się stawać coraz bardziej trwałe, dokładne, usystematyzowane i użyteczne”¹⁵.

Zasada trwałości obejmuje wiadomości, umiejętności i postawy. Zasada ta daje rezultaty w katechezie, gdy:

1) nauczanie jest dokładne, a układ wiadomości jasny, logiczny i usystematyzowany. Chaos w wiadomościach

uczniów nie sprzyja zapamiętaniu. Uczniowie mają okazję wielokrotnego powracania do poznanych prawd i wiadomości na katechezie;

2) nauczanie jest połączone z przeżyciem; katecheta odwołuje się do przeżyć wcześniejszych, pierwszych spotkań;

3) katecheta dba o to, aby wiadomości, które uczniowie sobie przyswoili, stawały się coraz bardziej użyteczne. Uczeń powinien być przekonany, że to, co zdobywa na katechezie jest potrzebne i użyteczne w życiu;

4) łączy się nowy materiał z posiadaną już wiedzą ucznia. Powtarzanie, które jest najczęstszym sposobem utrwalania, będzie przeprowadzone w sposób urozmaicony;

5) wzbudza się w uczniach zainteresowanie zdobywanymi wiadomościami i pomaga przeżywać radość z samodzielnego dochodzenia do wiedzy.

Z zasadą trwałości wiąże się uczenie na pamięć. Jan Paweł II dostrzega niewystarczalność elementu pamięciowego w katechezie. Jednocześnie wskazuje na jego wartość, zwłaszcza ze względu na powiązanie zapamiętania z biblijno-teologicznym pojęciem „wspominanie”, tak charakterystycznym dla chrześcijaństwa. Wspominanie wydarzeń zbawczych jest drogą utrwalania tego, co Bóg dokonał dla człowieka. Dlatego w katechezie powinno się także przywoływać i utrzymywać na pamięć pewne treści. Będzie to przyswojenie pamięciowe „słów Jezusa, ważnych tekstów biblijnych, dekalogu, formuł wyznania wiary, tekstów liturgicznych, ważniejszych modlitw, głównych prawd nauki chrześcijańskiej” (CT 55). Takie postępowanie „nie tylko

¹⁴ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 244.

¹⁵ W. Okoń, *Wychowanie...*, s. 348.

nie uwłacza godności młodych chrześcijan, ani nie stanowi przeszkody w osobistym dialogu z Bogiem, ale jest nawet prawdziwą koniecznością” (CT 55). Nie należy jednak uczyć się tych tekstów mechanicznie, ale ze zrozumieniem, z poznaniem najważniejszych faktów z historii zbawienia zarówno Starego jak i Nowego Testamentu. Należy również pamiętać, że „przekaz nauki Chrystusa nie pokrywa się ze zbiorem abstrakcyjnych prawd, lecz jest przybliżeniem misterium Boga, jakkolwiek wyraźnie występuje w nim element nauczania” (CT 7). Określone formuły sprzyjają zapamiętywaniu depozytu wiary i są podstawą porozumiewania się wśród chrześcijan w sprawach wiary. Formuły zawierające streszczenie depozytu wiary mają być niejako własnością ucznia, wynikiem jego samodzielnej pracy, ponieważ tylko w takiej sytuacji uczeń będzie je lepiej rozumiał i chętnie przyjmował.

5. Zasada aktywności

Zasada świadomego i aktywnego udziału uczniów w procesie nauczania-uczenia się należy do najważniejszych norm dydaktycznego postępowania nauczyciela. Zgodnie z tą zasadą, zasadniczą sprawą w procesie dydaktycznym jest troska o wszechstronną aktywizację ucznia: emocjonalną, intelektualną, sensomotoryczną i werbalną. Katecheza prowadzi do rozwoju wiary do stałego jej pogłębiania przez odkrywanie Słowa Bożego i świadome przyjęcie Bożych planów. Katecheta winien dołożyć wszelkich starań, aby uczniowie zrozumieli cel katechezy oraz chcieli podjąć trud

pracy nad sobą. W przekonaniu wielu dydaktyków zasada aktywności należy do najważniejszych zasad nauczania. Wymaga ona zastosowania optymalnie korzystnej proporcji kierowania pedagogicznego i świadomej, aktywnej, twórczej pracy uczniów w procesie nauczania. Zagadnienie dotyczy możliwości takiego wykorzystania prawidłowości nauczania, aby uczniowie w pełni opanowali wiedzę naukową i jednocześnie, interesowali się nią. Uczniowie uświadamiają sobie cele i zadania wykonywanych prac, wykazują rzetelny stosunek do nauki i pracują z zainteresowaniem, myślą aktywnie, w sposób logiczny opracowują przyjęty materiał faktograficzny i prawidłowo formułują pojęcia, prawa i reguły. W sposób świadomy utrwalają swoje wiadomości, porównują je z codziennymi obserwacjami i własnym doświadczeniem, opanowują umiejętności i stosują wiedzę w swojej praktycznej działalności. Zadaniem uczniów jest również wykonywanie różnych prac o charakterze twórczym oraz sprawdzanie i porównywanie rezultatów swojej pracy, a także wyciąganie odpowiednich wniosków¹⁶.

Zasada aktywności realizuje się w procesie nauczania przez rozwijanie wszechstronnego działania: emocjonalnego, intelektualnego, sensomotorycznego, recepcyjnego i werbalnego aktywizowania uczniów. Zdaniem W. Koski,¹⁷ „wielostronność” w sformułowaniu zasady aktywności oznacza pobudzenie czynności wszystkich duchowych sił katechizowanych przy użyciu różnorodnych sposobów, które aktywizują wychowanków przez współpracę i współdziałanie oraz przyczyniają się do osiągnięcia

¹⁶ Por. Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2000, s. 122; S. Łabendowicz, *Udoskonalenie katechezy przez stosowanie zasady aktywności*, ZFK (2006) nr 1 (21), s. 79; W. Kubik, *Zasady...*, s. 205.

¹⁷ Por. W. Koska, *Katechetyka*, Poznań 1987, s. 100-101.

zadań dydaktycznych i wychowawczych. Dzięki temu w procesie dydaktyczno-wychowawczym katechezy poprzez wszechstronne zaangażowanie uczniów nie tylko wyposaża się ich w pewien zasób wiadomości i wyrabia pewne umiejętności oraz nawyki, ale również kształtuje postawy, rozwija nowe motywy działania, budzi i kształtuje zainteresowania. Tworzy się w ten sposób sytuacje wychowawcze dla rozwijania różnych form aktywności dzieci i młodzieży, organizując osobiste doświadczenia uczniów¹⁸. W procesie katechezy można podjąć wiele sposobów i rodzajów aktywizacji uczniów. Wyróżnić można następujące rodzaje aktywności:

1) aktywność emocjonalna – zostaje wywołana przez wzbudzone zainteresowanie, zadowolenie i prowadzi do głębszego przeżywania poznawanych treści. Aktywność ta przejawia się w pozytywnych motywach, które skłaniają ucznia do pracy. Osiąga się ją najpewniej, gdy stawia się ucznia w sytuacji problemowej.

2) aktywność intelektualna – katecheta wzbudza ją przez postawienie problemu, który domaga się poszukiwań i odkrywania odpowiedzi w Piśmie Świętym. To służy uchwyceniu istotnych prawidłowości dla przyszłego rozwoju samodzielnego myślenia wychowanków. Zauważenie przez ucznia swoich braków pobudza go do myślenia oraz skłania do szukania potrzebnych wiadomości w celu rozwiązania problemu. Samo zaś rozwiązanie problemu daje zadowolenie i utwierdza w przekonaniu, że twórcze poszukiwanie ma sens.

3) aktywność sensomotoryczna – występuje w następstwie spostrzegania w toku zorganizowanej obserwacji. Czynności sensomotoryczne najłatwiej wyzwolić poprzez wprowadzenie w proces nauczania-uczenia się bogatych środków dydaktycznych. Im bardziej różnorodne są te środki, tym bardziej wyzwalają wszechstronną aktywność sensomotoryczną ucznia.

4) aktywność recepcyjno-werbalna – wywołana zostaje przez odbieranie i przyjmowanie wiadomości. Prowadzi do omówienia różnych sytuacji z życia. Tej aktywności sprzyja organizowanie pracy zespołowej. W pracy kilku osób zachodzi wielorakie współdziałanie, interkomunikacja. Ta forma organizacji pracy dostarcza szczególnie wiele okazji do wymiany myśli, spostrzeżeń, argumentów, budzi i rozwija samodzielne myślenie¹⁹.

6. Zasada indywidualizacji i uspołecznienia

Zasada indywidualizacji i uspołecznienia polega przede wszystkim na takim organizowaniu procesu nauczania-uczenia się, w którym uwzględnione są z jednej strony indywidualne możliwości ucznia, z drugiej strony współdziałanie wszystkich uczniów klasy czy grupy²⁰. Zadaniem nauczyciela jest stworzenie takich warunków, „by w ramach tych samych treści, tego samego zagadnienia tematycznego, można było wykorzystać różne zakresy treści w odniesieniu do poszczególnych uczniów lub przynajmniej do trzech ich podstawowych

¹⁸ Por. S. Łabendowicz, *Udoskonalenie katechezy przez stosowanie zasady aktywności*, „Zeszyty Formacji katechetów” (2006) nr 1 (21), s. 86.

¹⁹ Por. W. Kubik, *Zasady...*, s. 206; W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 197.

²⁰ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 246; T. Panuś, *Zasady dydaktyczne...*, s. 151.

grup, tj. do uczniów najzdolniejszych, przeciętnych i najslabszych²¹. Uwzględnienie w procesie dydaktyczno-wychowawczym katechezy cech indywidualnych wychowanka ma ukazać jego odrębność, swoistość i niepowtarzalność, a więc godność „dziecka Bożego” i człowieka. Uczniowie są istotami społecznymi i poza przynależnością do społeczeństwa „świeckiego” należą również do wspólnoty ludzi wierzących. Mają więc rozwijać swe indywidualne i nadprzyrodzone możliwości dla dobra całej wspólnoty. Zadaniem tej zasady jest nadanie wymiaru nadprzyrodzonego formacji społecznej, humanistycznej. Katecheta powinien zatem stwarzać okazje, by uczniowie doświadczali, że klasa jest wspólnotą wierzącą, że jest Kościołem, że jest częścią wspólnoty parafialnej.

Zasada indywidualizacji i uspołecznienia jest postulatem indywidualnego podejścia do każdego ucznia oraz ukazania, że mimo swojej indywidualności każdy człowiek jest istotą społeczną. Na przeszkodzie rozszerzenia tej zasady stoi jednolitość wymagań programowych wobec wszystkich uczniów. B. Gawlin podaje, że rozszerzenie zakresu indywidualnego traktowania uczniów wymaga zasadniczej zmiany „filozofii szkoły”, czyli przejścia od szkoły uczniowskich porażek do szkoły uczniowskich osiągnięć. Zadaniem szkoły jutra powinno być wyraźne zróżnicowanie wymagań i dostosowanie ich do możliwości dzieci, tak by każdemu z nich stworzyć warunki do powodzeń szkolnych na miarę ich możliwości. Wiadomo przecież, że uczenie się pozostanie zawsze procesem indywidualnym, chodzi tylko

o to, by stworzyć mu sprzyjające warunki. Zgodnie z zasadą indywidualizacji i uspołecznienia wobec uczniów należy stosować „właściwą” miarę w zakresie opanowania i przyswojenia poszczególnych treści programowych. Nie można się nastawiać ani na samo minimum programowe, ani też na wpojenie wszystkim uczniom bez wyjątku maksimum wiedzy. Na katechezie istnieje wiele takich możliwości, które pozwolą uwzględnić ową autonomię. Indywidualny, osobowy kontakt ucznia z Jezusem Chrystusem jest niewątpliwie bardzo ważnym celem katechezy. Jednakże ten proces nie dokonuje się w izolacji od społeczności Kościoła. Dlatego zespołowa praca na katechezie jest ogromnie ważnym środkiem wychowania uczniów do odpowiedzialności za poziom wiary i życia we wspólnocie Kościoła lokalnego. Od dojrzałości religijnej jednostek zależy bowiem poziom życia w Kościele, świadectwo dawane światu na drodze do Chrystusa. Wynika stąd wniosek, że bez pomocy tak zewnętrznej, jak i wewnętrznej, całej społeczności Kościoła jednostka nie rozwine się na dobrego ucznia Chrystusa²².

7. Zasada efektywności nauczania

Zasada efektywności nauczania jest też zasadą trwałości wiedzy czy wydajności pracy dydaktycznej. Dotyczy ona „funkcjonowania i optymalizacji wielu czynników biorących bezpośredni czy pośredni udział w procesie dydaktycznym”²³. Już w XX wieku, dydaktycy zajmują się nie tylko samym ułatwianiem uczniowi

²¹ M. Śnieżyński, *Zarys dydaktyki dialogu*, Kraków 1997, s. 106-107.

²² Por. M. Śnieżyński, *Realizacja zajęć katechezy w podającym toku nauczania (wyniki badań)*, w: *Katecheta w szkole. Poradnik pedagogiczny*, red. M. Śnieżyński, Kraków 1994, s. 188-189; W. Kubik, *Zasady...*, s. 209; J. Szpet, *Lekcje...*, s. 108.

²³ J. Szpet, *Dydaktyka...*, s. 111.

przyswajania wiedzy, czyli trwałością wiedzy, lecz całokształtem wydajności procesu kształcenia, tj. jego efektywnością. W wyniku wielu badań nad efektywnością pracy szkoły, uważa się dzisiaj, że „zasada efektywności dotyczy funkcjonowania i optymalizacji wielu czynników, biorących bezpośredni lub pośredni udział w procesie dydaktycznym. Udział bezpośredni biorą takie czynniki, jak metody pracy nauczycieli i uczniów, ilość czasu zadaniowego, wiadomości i sprawności uczniów, udział zaś pośredni takie, jak inteligencja, zdolności uczniów, wykształcenie i kultura pedagogiczna nauczycieli oraz środowisko rodzinne i rówieśnicze. Obszar, na jakim funkcjonuje zasada efektywności, zawiera się między celami kształcenia a osiągnięciami szkolnymi. Cele określają kierunek zmian, jakie pod wpływem kształcenia mają się dokonać w uczniach, osiągnięcia zaś, zwłaszcza te, które poddają się pomiarowi, mówią o tym, jakie zmiany pod wpływem kształcenia rzeczywiście się dokonały”²⁴. Istotna jest zatem znajomość celów, tych zakładanych w programie oraz tych, które są konieczne z racji potrzeb konkretnego środowiska czy zespołu uczniów.

Zasada efektywności nauczania łączy się bezpośrednio z tym etapem procesu kształcenia, w którym następuje kontrola i ocena rezultatów nauczania, ale także, jak każda z zasad, określa podstawowe prawidłowości całego procesu i jego uwarunkowań. Realizacja zasady wymaga takiego organizowania procesu edukacyjnego, by uczeń uczył się z zainteresowaniem. Zasada efektywności nauczania określa związek zachodzący

między celami, a wynikami kształcenia. Cele określają kierunek zmian, jakie pod wpływem kształcenia mają się dokonać w uczniach, osiągnięcia zaś pokazują, jakie zmiany pod wpływem kształcenia rzeczywiście się w nich dokonały. Zasada efektywności dotyczy funkcjonowania i optymalizacji wielu czynników biorących bezpośredni czy pośredni udział w procesie kształcenia. Na optymalizację wyników katechizacji wpływ ma:

1) osoba katechety, przy czym szczególnie w odniesieniu do katechety, liczą się nie tylko jego kompetencje jako nauczyciela, ale dochodzi dodatkowy czynnik, jakim jest jego wiara i żywa więź z Chrystusem;

2) właściwie przygotowana pod względem metodycznym i merytorycznym katecheza;

3) racjonalna gospodarka czasem, a więc poszczególne etapy katechezy są właściwie zaplanowane;

4) stosowanie zasad dydaktyczno-teologicznych w katechezie tak, aby treści aktywizowały uczniów, wydawały się im pożyteczne dla życia;

5) ciągła refleksja nad efektami własnej pracy, krytyczne ocenianie sukcesów, unikanie błędów;

6) podmiotowe traktowanie ucznia²⁵.

W zasadzie tej chodzi o takie organizowanie procesu nauczania-uczenia się, aby uczniowie mogli na trwałe zapamiętać podawane im wiadomości i opanować odpowiednie umiejętności. Łączy się ona bezpośrednio z kontrolą i oceną wyników nauczania, ale także ustala podstawowe prawidłowości całego procesu dydaktycznego i jego uwarunkowań.

²⁴ W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 185.

²⁵ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 184; J. Adamek, *Podstawy edukacji wczesnoszkolnej*, Kraków 1997, s. 81; T. Panuś, *Zasady dydaktyczne...*, s. 150; B. Twardzicki, *Katechetyka...*, s. 184.

8. Zasada wiązania teorii z praktyką

Wiązanie teorii z praktyką wyrabia u uczniów przekonanie o użyteczności wiedzy, a jednocześnie wywołuje pozytywne motywacje uczącego się i w sposób istotny wpływa na jego aktywność. Odwoływanie się do praktyki powoduje, że wiedza teoretyczna staje się bardziej zrozumiała i potrzebniejsza. Wdrażanie uczniów do samodzielnego działania wymusza na nauczycielu takie kształcenie, które jest w ciągłym powiązaniu z otaczającą rzeczywistością przyrodniczą, społeczną, techniczną, kulturową. Zasada wiązania teorii z praktyką odnosi się do związku zachodzącego między poznaniem rzeczywistości, czego efektem jest zdobycie wiedzy – teorii, a jej zastosowaniem – praktyką²⁶. Teoria daje „poznanie świata, praktyka uczy oddziaływania skutecznego, bo opartego na poznaniu jego właściwości”²⁷. Dydaktycy zwracają uwagę na niebezpieczeństwo oderwania procesu kształcenia od praktyki i zastosowania nauczania encyklopedycznego, a więc przekazywania samych wiadomości. „Uczeń otrzymuje wiedzę, ale nie umie jej zastosować. Aby temu przeciwdziałać, należy dowartościować rolę praktyki w kształceniu. Wiązanie teorii z praktyką to prawo procesu poznawczego. Teoria bez praktyki straciłaby swój walor poznawczy i praktyczny, a praktyka bez teorii pozostałaby wąskim utylityzmem”²⁸.

Zasada wiązania teorii z praktyką jest punktem wyjścia do pełnego poznania. Łączenie teorii z praktyką

pozwała lepiej i trwalej zapamiętać przyswojone reguły i prawa oraz sposoby postępowania, a także skonfrontować je w codziennym życiu. Celem tej zasady jest więc doprowadzenie do harmonijnego wiązania wiedzy z praktyką życia codziennego, a także uświadomienie uczniom niebezpieczeństwa, jakie kryje w sobie oderwanie procesu kształcenia od praktyki. Zasada wskazuje, jak należy racjonalnie posługiwać się wiedzą teoretyczną w różnych sytuacjach praktycznych. Katecheta, posługując się zdobytą wiedzą, przedstawia uczniom konkretną sytuację. To prowadzi z kolei do poszerzenia zakresu ich wiadomości, a zarazem, przez nabywanie nowych umiejętności i nawyków, do ubogacenia swojej wiedzy. Zdobytą przez uczniów wiedza powinna być w ich życiu operatywna, to znaczy mieć zastosowanie w każdej sytuacji, służyć do wyjaśniania spraw, których uczeń jeszcze nie zna, a z którymi się spotyka. Weryfikacja teorii przez praktykę odbywa się przede wszystkim na drodze działalności praktycznej, zmierzającej do przekształcenia rzeczywistości. Powiązanie działań uczniów z przekształceniami rzeczywistości powinno odbywać się jednak tam, gdzie istnieją ku temu odpowiednie warunki. Wtedy też zdobytą wiedza będzie przynosiła należyte efekty. Właściwa realizacja zasady wiązania teorii z praktyką w nauczaniu powoduje, że uczniowie nie tylko poznają rzeczywistość, lecz równocześnie uczą się ją przekształcać w dostępnym im zakresie. Natomiast

²⁶ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 243; T. Panuś, *Zasady dydaktyczne...*, s. 148.

²⁷ E. Fleming, *Unowocześnienie systemu dydaktycznego*, Warszawa 1974, s. 97.

²⁸ F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 243.

²⁹ Por. M. Śnieżyński, *Efektywność kształcenia*, Kraków 1992, s. 141; Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 159.

nieprzestrzeganie w nauczaniu omawianej zasady prowadzi do tego, że uczniowie wiedzą, ale nie umieją wykonywać określonych czynności praktycznych, albo też potrafią wykonać te czynności, nie rozumieją jednak ich podstaw teoretycznych²⁹.

Na potrzebę stosowania zasady wiązania teorii z praktyką wskazują istota i cel katechezy. Bowiem prawda objawiona jest przekazywana na katechezie „nie w tym celu, aby uczeń zapamiętał i mechanicznie odtwarzał zdobyte wiadomości na temat wiary chrześcijańskiej czy Objawienia, ale po to, by uczeń po prostu żył poznana rzeczywistością, kształtował swoje życie na modłę Chrystusową, stawał się uczniem Chrystusa. W czasie katechezy dążymy do tego, by uczeń był świadomym i czynnym członkiem Chrystusowego Kościoła, interesował się w sposób odpowiedzialny jego życiem”³⁰. Na tym właśnie polega przechodzenie od teorii do praktyki na katechezie. Katecheta powinien troszczyć się, aby poznanie Dobrej Nowiny prowadziło do przemiany człowieka i jego środowiska społecznego. Katecheza nie jest tylko wiedzą o Bogu, ale czasem spotkania

z Nim, zawierzenia Jemu. Treść podawana w katechezie powinna kształtować życie, uczyć odpowiedzialności, inspirować świadcząc o Chrystusie w świecie. „Wiązanie teorii z praktyką ma przenikać wszystkie etapy katechezy. We wprowadzeniu winno się ono wyrażać w wyjściu od sytuacji egzystencjalnych, życiowych; w rozwinięciu rozważanie orędzia zbawczego powinno prowadzić do poznawania Boga i inspirować do działania, jako oczywistej odpowiedzi na to, co Bóg uczynił dla nas. W utrwaleniu należy dążyć do tego, aby zdobyta wiedza stała się operatywna”³¹.

Dydaktyczne zasady nauczania, mają charakter uniwersalny i mogą wydawnie pomóc katechezie w planowaniu procesu nauczania, jego realizacji i sprawdzaniu wyników kształcenia. Są one ze sobą ściśle związane i często się wzajemnie uzupełniają. W procesie nauczania katechetycznego winny być stosowane kompleksowo i świadomie. Brak któreś z nich wpływa na wierność przekazu katechetycznego i narusza jego integralną treść. Należy zauważyć, że dydaktyczne zasady nauczania wyraźnie pełnią rolę służebną i pomocniczą.

---

³⁰ W. Kubik, *Zarys dydaktyki katechetycznej*, Kraków 1990, s. 236-237.

³¹ B. Twardzicki, *Katechetyka...*, s. 172.